

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ТВАРИН ПІВДЕННОЇ М'ЯСНОЇ ПОРОДИ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

**Ю.В. Вдовиченко, канд. с-г. наук,
Л.О. Омельченко, канд. біол. наук,
Н.М. Фурса, Р.М. Макарчук, А.І. Яремчук, аспірантка**

Інститут тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова
«Асканія-Нова» - Національний науковий селекційно-генетичний
центр з вівчарства

Установлено, що генотипи таврійського типу південної м'ясної породи мають сформовані механізми адаптації до екстремальних факторів степової зони (високий індекс теплостійкості, розвинуті клітинні і гуморальні фактори природної резистентності), які забезпечують збереження гомеостазу, здоров'я тварин, високий рівень продуктивності та відтворної здатності при інтенсивному тепловому навантаженні.

Ключові слова: м'ясна худоба, теплове навантаження, теплостійкість, природна резистентність, альбуміни, глобуліни, гомеостаз, інтенсивність, енергія росту.

Зміни клімату нині проходять швидше, ніж протягом усієї історії людства. Динаміка цих змін в Україні значною мірою повторює динаміку змін глобального клімату, що свідчить про глобальні причини потепління [7].

Головним показником зміни клімату є середньорічна температура повітря. Зміни цього показника за 100-річний період спостережень становлять в зоні Лісостепу і Полісся 0,7-0,9°C, Степу – 0,2-0,3°C у бік підвищення.

Ймовірність високої і дуже високої температури в цілому за рік становить 90-99% за виключенням західних і південно-західних областей, де вона становить 75-89%. Ймовірність особливо небезпечної максимальної температури повітря $\geq 35^{\circ}\text{C}$ становить від 20% у Поліссі та Лісостепу до 50-75% у Південно-східному, Південному і Східному степу. Наведені дані свідчать про вплив глобальних змін клімату на його стан в степовій зоні, а також про високу ймовірність його подальшого потепління [7].

За даними В. Данилова-Данильяна (2012) критичним є потепління клімату на 2°C. Це та межа, яка несе пряму загрозу біоті. Одна справа, коли біота пристосовується до нових умов без серйозної структурної перебудови за рахунок «дрейфу» екосистем, які існують, і зовсім інша, коли перебудова під нові умови вимагає від біоти зміни видової структури, формування нових екосистем. Для цього потрібно мати такий генофонд, якого в нинішній, пригніченій антропогенною діяльністю біоті, можливо, уже не має [3].

При підвищенні температури середовища до 25-30°C у більшості порід великої рогатої худоби спостерігається підвищення температури тіла до 40°C і вище, що супроводжується збудженням тварин, підвищенням частоти дихання, профузною слинотечею. Якщо тварина знаходиться тривалий час в середовищі з високою температурою, а ректальна температура підвищується до 42°C, у тварин порушується діяльність серцево-судинної, дихальної системи та органів травлення, пригнічується ріст та розвиток, падає молочна продуктивність, інтенсивність відтворення, порушується кислотно-лужний баланс [16, 17].

Фізіологічний механізм дії високих температур пов'язаний зі зміною молекулярних структур, які залежать від слабких зв'язків і легко руйнуються при підвищенні температури. Виникаючі при цьому порушення в функціонуванні клітинних мембран відіграють головну роль у порушеннях організму при перегріві [17].

В той же час зебу і зебувидні породи легко переносять тривале перебування в середовищі з високою температурою ($\geq 35^{\circ}\text{C}$), зберігаючи при цьому постійність температурного гомеостазу, здоров'я тварин і рівень продуктивності [1, 4, 6, 10, 16]. Температура тіла у зебу і зебувидної худоби підвищується на 1°C лише при температурах навколишнього середовища $\geq 43^{\circ}\text{C}$ [4].

Глобальне потепління ставить перед нами нові виклики, пов'язані з необхідністю змінити сільськогосподарське виробництво, створити нові сорти сільськогосподарських культур, породи і типи продуктивних тварин, пристосованих до нових кліматичних умов. Тому, в другій половині ХХ сторіччя в США, Канаді, Бразилії, Австралії, Новій Зеландії та інших країнах стали широко використовувати зебу для створення порід молочної і м'ясної худоби, стійких до високих та низьких температур, а також до захворювань [5, 6, 8].

Враховуючи світові тенденції розвитку породотворного процесу стосовно глобального потепління, нами створено зебувидну породу м'ясної худоби – південну м'ясну для розведення в умовах жаркого клімату степової зони України, яка апробована у 2008 р. і визнана селекційним досягненням у тваринництві [9].

Мета роботи – дослідження теплостійкості, деяких механізмів природної резистентності, інтенсивності та енергії росту тварин таврійського типу південної м'ясної породи при розведенні в умовах жаркого клімату степової зони України та інтенсивному тепловому навантаженні.

Матеріал і методика досліджень. Дослідження проводилися на тваринах таврійського типу південної м'ясної породи ДПДГ «Асканійське» Каховського р-ну Херсонської області.

Теплостійкість тварин досліджували шляхом визначення індекса теплостійкості (ІТС) в термонеутральній зоні та при тепловому навантаженні за методикою Ю.О. Раушенбаха [12]. Інтенсивність та енергію росту визначали за методиками Інституту розведення і генетики тварин [15]; показники природної резистентності – за методиками Інституту біології тварин [13] за вмістом в крові загального білку, білкових фракцій, лейкоцитів в термонеутральній зоні та при тепловому навантаженні.

Температуру тіла тварин вимірювали електронним термометром ректально в термонеутральній зоні ($0\text{ }^{\circ}\text{C}$) і при тепловому навантаженні ($13\text{ }^{\circ}\text{C}$). Температуру повітря визначали за показаннями метеорологічної станції «Асканія-Нова» в період найвищого теплового навантаження (травень-жовтень) $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ та $13\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Отримані дані піддані математичній обробці з обчисленням основних констант біометрії та коефіцієнтів кореляції [11] з використанням комп'ютерної програми MS Excel 2010.

Результати досліджень. Метеорологічні умови, в яких проводилося створення і розведення південної м'ясної породи, характеризуються різкою континентальністю: літо сухе і жарке, зима, здебільшого, тепла і волога. Середньорічна температура за даними спостережень метеостанції «Асканія - Нова» за 1925 - 1970 рр. становила $9,5\text{ }^{\circ}\text{C}$, середньорічна сума опадів – 376 мм. В 2000 р. ці показники становили відповідно $10,3\text{ }^{\circ}\text{C}$ та 422 мм. Тобто, за 30 років середньорічна температура підвищилася на $0,8\text{ }^{\circ}\text{C}$, а сума опадів збільшилася на 46 мм. Така закономірність спостерігається за всіма ґрунтово-кліматичними зонами України [7].

Найбільш контрастно ці зміни проявляються в літньо-осінні місяці, коли температура повітря досягає своїх максимальних значень ($40,0\text{--}40,8\text{ }^{\circ}\text{C}$), а температура ґрунту перевищує $60\text{ }^{\circ}\text{C}$ ($61\text{--}63\text{ }^{\circ}\text{C}$) – табл.1.

Таблиця 1. Метеорологічні умови проведення дослідів

Показник	Місяць					
	Тра- вень	Че- рвень	Ли- пень	Сер- пень	Вересень	Жов- тень
1995-2012 рр.						
Температура повітря, °С	16,2	21,0	24,0	23,2	17,1	10,3
± до середньої багаторічної	0,8	0,9	0,7	0,9	0,6	0,2
Сума опадів, мм	41,7	55,1	42,2	36,6	44,5	32,8
± до середньої багаторічної	3,7	-3,9	4,2	0,6	8,5	5,8
Відносна вологість, %	66,0	66,8	61,3	59,3	67,4	75,7
± до середньої багаторічної	-2	2,8	2,3	0,3	0,4	-1,3
Середні багаторічні						
Температура повітря, °С	15,4	20,1	23,3	22,3	16,5	10,1
Сума опадів, мм	38,0	59,0	38,0	36,0	36,0	27,0
Відносна вологість, %	68,0	64,0	59,0	59,0	67,0	77,0

Аналіз наведених в таблиці 1 даних свідчить, що протягом останніх 40 років температура повітря в літні місяці підвищилася в середньому на 0,6-0,9°C у порівнянні з багаторічними середніми даними за попередній період. Особливо контрастно ця тенденція проявилася у 2012 р., коли середня температура зросла у травні на 4,7°C, червні – 2,7; липні – 2,1; серпні – 1,6; вересні – 2,2; жовтні – 2,3°C. При цьому уже в травні температура досягала 33,7°C, червні – 36,2°C; липні – 39,5°C; серпні – 40,8°C, а відносна вологість знижувалася відповідно до 58-53-49-40%, що наближає кліматичні умови зони до напівпустельних та пустельних. Такі кліматичні умови сприяють опустелюванню земель регіону [7].

При дослідженні теплостійкості у повновікових корів в термонеутральній зоні встановлено, що значення індекса теплостійкості (ІТС) становить $81,64 \pm 0,62$, $C_v = 3,14\%$, що значно вище, ніж у інших порід молочної і м'ясної худоби ($57 \pm 1,03$ - $79 \pm 1,01$) і близьке до значення ІТС зебу і зебувидної худоби ($85 \pm 1,16$) [12].

При тепловому навантаженні, коли різниця температур о 7^{оо} та о 13^{оо} становить 17-20°C (підвищення з 17-20 до 35-40°C), ІТС вірогідно ($P > 0,999$) підвищується, що забезпечує збереження температурного гомеостазу і температури тіла в межах фізіологічної норми (табл. 2).

Таблиця 2. Теплостійкість і температура тіла тварин південної м'ясної породи при тепловому навантаженні

Вік	n	ІТС		Температура тіла, °С			
		M±m	Cv	O 7 ^{oo}		O 13 ^{oo}	
				M±m	Cv	M±m	Cv
1 міс.	10	89,5±1,36	4,8	39,08±0,45	3,6	39,2±0,14	1,1
3 міс.	10	88,0±1,61	5,8	39,12±0,26	2,1	39,3±0,26	2,0
12 міс.	10	88,4±1,0	3,6	38,8±0,26	2,1	39,0±0,22	1,8
Корови 5 р. і старше	37	90,7±0,54	3,6	38,2±0,15	2,4	38,4±0,12	1,9

Матеріали таблиці 2 свідчать про те, що телята південної м'ясної породи народжуються зі сформованими механізмами теплорегуляції, оскільки значення ІТС у віці 1, 3, 12 міс. та повновікових корів не мають вірогідної різниці. Ці фізіологічні механізми забезпечують збереження температури тіла в межах фізіологічної норми при інтенсивному тепловому навантаженні навіть тоді, коли температура середовища має вищі значення, ніж температура тіла (40,0-40,8°C).

Аналіз результатів, отриманих при дослідженні крові (табл. 3), свідчить про те, що на температурне навантаження організм корів таврійського типу реагує збільшенням кількості альбумінів в сироватці крові на 23,8% з 26,0±0,16 до 32,2±0,08 г/л (P>0,999) та зменшенням загальної кількості глобулінів на 11% з 52,4±0,13 до 47,2±0,07 г/л, що забезпечує збереження колоїдно-осмотичного тиску.

При загальному зменшенні вмісту глобулінової фракції, вміст γ -глобулінів вірогідно збільшується на 34% з 22,3±0,12 до 29,9±0,1 г/л (P>0,999). За даними Я.Є. Колякова (1986) [6] глобуліни сироватки крові, особливо γ -глобулін, представлені імуноглобулінами, домінуючим з яких є Ig G (70-85% всіх імуноглобулінів сироватки). Цей імуноглобулін забезпечує активність реакцій преципітації, нейтралізації токсинів і вірусів, а також інших ендогенних та екзогенних факторів.

При тепловому навантаженні вірогідно зменшується вміст лейкоцитів на 27,7% з 12,06±0,21 до 9,44±0,14 тис/мм³ (P>0,999). Зважаючи на те, що лейкоцити зумовлюють клітинні механізми імунітету, а білки сироватки крові – гуморальні, можна вважати достатньо розвинутими у корів породи обидва механізми, але в термонейтральній зоні домінуючими є клітинні, а при тепловому навантаженні – гуморальні фактори неспецифічної резистентності.

Таблиця 3. Деякі показники неспецифічної резистентності корів таврійського типу південної м'ясної породи

Показник	Термонеутральна зона, t°=27°C			Температурне навантаження, t°=38°C		
	n	M±m	Cv	n	M±m	Cv
Загальний білок, г/л	17	7,84±0,10	5,46	20	7,94±0,09	5,05
Альбуміни, г/л	17	2,60±0,16	25,44	20	3,22±0,08***	11,13
Глобуліни, г/л:	17	5,24±0,13**	10,22	20	4,72±0,10	9,47
α-глобуліни	17	0,96±0,11	48,06	20	0,72±0,08	51,97
β-глобуліни	17	2,05±0,18	36,37	20	1,08±0,05	19,73
γ-глобуліни	17	2,23±0,12	21,68	20	2,99±0,10***	14,63
Вміст лейкоцитів, тис./мм ³	17	12,06±0,21***	7,23	20	9,44±0,14	6,59
Індекс теплостійкості	17	81,6±0,62	3,14	20	90,7±0,54***	2,7
Коефіцієнт кореляції				n	r±m _r	
ІТС – вміст лейкоцитів				20	0,453±0,18*	
ІТС – вміст альбумінів				20	0,841±0,067***	
ІТС – вміст γ-глобуліну				20	0,608±0,031***	

P>0,95; *P>0,99; ***P>0,999.

Установлено високий кореляційний зв'язок при тепловому навантаженні індексу теплостійкості з вмістом лейкоцитів ($r \pm m_r = 0,453 \pm 0,18$, $P > 0,95$), вмістом альбумінів ($r \pm m_r = 0,841 \pm 0,067$, $P > 0,999$), вмістом γ-глобуліну ($r \pm m_r = 0,608 \pm 0,031$, $P > 0,999$).

Високі значення коефіцієнтів кореляції індексу теплостійкості з показниками імунологічної реактивності при тепловому навантаженні свідчать про те, що саме теплове навантаження є фактором, який активізує механізми захисту організму та його адаптацію до дії неадекватних впливів середовища.

Низькі значення коефіцієнтів мінливості (за індексом теплостійкості $Cv = 2,36 - 4,41\%$, вмістом лейкоцитів $6,59 - 7,23\%$, вмістом загального білку $5,05 - 5,46\%$) вказують на високу стабільність цих фізіологічних констант, високий рівень їх консолідованості. Високі значення коефіцієнта мінливості вмісту білкових фракцій ($14,63 - 51,97\%$) пов'язані з постійним рухом білків, особливо глобулінової

фракції, в залежності від дії тих чи інших несприятливих чинників, що забезпечує високий рівень резистентності.

Високий рівень теплостійкості та природної резистентності забезпечує умови для реалізації генетичного потенціалу м'ясної продуктивності (табл. 4).

Таблиця 4. Інтенсивність та енергія росту бугайців таврійського типу південної м'ясної породи

Показник	Вік								
	3 міс.			7 міс.			12 міс.		
	n	M±m	Cv	n	M±m	Cv	n	M±m	Cv
Жива маса, кг	24	120± 2,40	9,8	15	235± 12,2	18,7	15	410± 8,25	7,2
Середньо-доб. приріст, г	24	1088± 11,1	4,9	15	1014± 10,5	4,2	15	1166 ±18,0	5,9
Середньо-доб. приріст 0-12 міс., г	24	-	-	-	-	-	15	1063 ±20,0	7,2
Інтенсивність формування	24	138± 2,11	7,5	15	166± 3,18	7,4	15	112± 2,24	7,2
Індекс напруги росту	24	151± 2,21	7,1	15	181± 3,34	7,1	15	122± 2,7	8,5
Потенціал енергії росту, г								1553- 1916	

Матеріали таблиці 4 свідчать про високий рівень формоутворюючих процесів бугайців таврійського типу південної м'ясної породи, що забезпечує високу інтенсивність та енергію росту – 1088-1166 г (потенціал – 1553-1916 г).

Проведені дослідження показують, що для успішного розведення та ефективного використання великої рогатої худоби в умовах спекотного клімату необхідно, щоб ця худоба мала високий рівень теплостійкості, а селекцію вести на підвищення рівня даної ознаки. В даному дослідженні позитивний ефект отримано при використанні в гібридизації кубинського зебу (*Bos indicus*), оскільки отримані генотипи мають високий ІТС, розвинуті механізми природної

резистентності, які забезпечують здоров'я тварин, високу м'ясну продуктивність та відтворну здатність при інтенсивному тепловому навантаженні.

Висновки. Для умов степової зони України створено південну м'ясну породу великої рогатої худоби методом міжвидової гібридизації з зебу. Тварини мають високий рівень адаптації до інтенсивного теплового навантаження, зумовленого метеорологічними особливостями клімату регіону. Високі значення ІТС, які вірогідно підвищуються при інтенсивному тепловому навантаженні, забезпечують збереження температурного гомеостазу організму. В крові тварин виявлені елементи неспецифічної резистентності, які забезпечують збереження колоїдно-осмотичного тиску, клітинні та гуморальні фактори імунітету, які забезпечують здоров'я тварин і високий рівень м'ясної продуктивності та відтворної здатності.

Високі значення коефіцієнтів кореляції показників природної резистентності з ІТС свідчать про те, що теплове навантаження є одним з основних факторів активізації механізмів захисту організму та його адаптації до екстремальних кліматичних умов зони.

Список використаної літератури

1. Вердиев З.К. Зебуводство.М.: -1986. -239 с.
2. Вдовиченко Ю.В. М'ясне скотарство в степовій зоні України/ Ю.В. Вдовиченко, В.І. Вороненко, В.О. Найдьонова, Л.О. Омельченко//Нова Каховка. «ПІЕЛ». – 2012. – 308 с.
3. Данилов-Данильян В. Глобальное потепление заставит нас изменить сельское хозяйство// Аграрное обозрение.2012.-№3 (31).-С. 54-56.
4. Dowling D.F. The heir follicle and apocrine gland population of Zebu (*Bos indicus* L.) and shorthorn (*Bos taurus* L.) cattle scin. Austr. j. Agric. Res.1955. - №6. - p. 645-654.
- 5.Зубець М.В. Південна м'ясна порода – визначне селекційне досягнення в теорії і практиці аграрної науки/М.В. Зубець, В.П. Буркат, Ю.Ф. Мельник та ін.// Вісник аграрної науки.-2009.-№3.-С. 45-51.
6. Коляков Я.Е. Ветеринарная иммунология.М.-1988.- 280 с.
7. Макаренко Н.А. Шляхи зменшення негативного впливу опустелювання на землі сільськогосподарського призначення України в контексті зміни клімату/ Н.А. Макаренко, О.О. Ракоїд, Р.П. Сахарчук, Л.П. Дзюба та ін .- Київ., 2010.- 38 с.
8. Мусиенко Ю.С. Гібридизация в скотоводстве/Ю.С. Мусиенко, П.Н. Буйная// К.:Урожай.-1994.-165 с.
9. Наказ Міністерства аграрної політики та УААН від 16 січня 2009 р. №26/03 «Про затвердження південної м'ясної породи та її внутрішньопородних селекційних формувань». К.: - 2009. – 22 с.
10. Nay T. and Hayman R. Sweat glands in Zebu (*Bos indicus* L.) and European (*Bos taurus* L.) cattle. 1. Size of individual glands, the denseness of

their population and their depth below the skin surface. *Austr. j. Agric. Res.* 1956. - №7. -p.482-494.

11. Плохинский Н.А. Биометрия. Новосибирск. 1961.-364 с.

12. Раушенбах Ю.О. Тепло- и холодоустойчивость домашних животных. Эколого-генетическая природа различий. Новосибирск.: «Наука».-1975.-351 с.

13. Фізіолого-біохімічні методи досліджень у біології, тваринництві та ветеринарній медицині. Львів.-2004.-399 с.

14. Хатт Ф. Генетика животных. М.-1969.-440 с.

15. Шкурін Г.Т. Забійні якості великої рогатої худоби (Методики досліджень)/Шкурін Г.Т., Тимченко О.І., Вдовиченко Ю.В. Київ.:Аграрна наука.-2002.-49 с.

16. Шмидт-Нильсен.К. Животные пустынь. Л.: «Наука».-1972.-307 с.

17. Шмидт-Нильсен К. Физиология животных. Приспособление и среда. М.: «Мир».-1982.-т.1.-412 с.